

UDC: 34(045)(575.1)

## “HAMLET” TRAGEDIYASI VA VILYAM SHEKSPIRNING HUQUQIY QARASHLARI

**Bozorova Nasiba Po'latjonovna,**

Toshkent davlat yuridik universiteti  
O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti,  
filologiya fanlari nomzodi  
ORCID: 0000-0001-9605-0384  
e-mail: n.bozorova@tsul.uz

**Annotatsiya.** Ta'lim jarayonida kishilik jamiyatidagi iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, huquqiy muammolarni yagona bir manba orqali o'rganish, tahlil qilish va xulosalar chiqarish imkonini mavjud. Bu manba hayot haqiqatidan bahs etuvchi badiiy asarlardir. Badiiy ijod namunalari tafakkur va tasavvurga qanot bag'ishlab, jamiyatdagi ko'plab muammolarni o'nglab, ularni hayotga tatbiq etishga xizmat qiladi. Shu ma'noda huquqiy ta'limda badiiy asarlarni huquqiy muammoning obyekti sifatida o'rganish va o'rgatish muhimdir. Shunday asarlardan biri ingliz dramaturgi Vilyam Shekspirning “Hamlet” tragediyasidir. Hamlet obrazi, taqdiri, kechinmalari, harakatlari nafaqat adabiyotshunoslar, balki huquqshunoslar o'rtasida ham qizg'in bahs-munozaralar, keskin mulohazalar uchun maydon ochib bergan. Jahon huquqshunosligida Yevropa huquq tizimi Shekspir asarlarida, xususan, “Hamlet” tragediyasidagi huquqiy muammolar asosida ko'rib chiqiladi. Maqolada Shekspirning huquqiy qarashlari Hamlet tahlili asosida bayon etilgan. Xususan, amaldagi qonunlari insoniyat uchun yaratilgan va asl me'yorlarga to'g'ri kelmaydigan jamiyat, xudbinlik, ikkiyuzlamachilik va qo'rqqoqlik hukm surayotgan davlat, jinoiy hokimiyat, ya'ni shaxs, davlat va jamiyat tanazzulga uchrashining asosiy sabablari tahlil qilinadi. Shekspirning o'z davri huquq tizimiga munosabati shahzoda Hamletning o'z haq-huquqlarini himoya qilish harakatlariga baho berish orqali o'rganildi.

**Kalit so'zlar:** Vilyam Shekspir, “Hamlet” tragediyasi, huquq, qonun, axloq, jamiyat, shaxs, jinoyat, tarix, badiiy adabiyot, dramaturg, Sharq falsafasi.

### ТРАГЕДИЯ «ГАМЛЕТ» И ЮРИДИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ УИЛЬЯМА ШЕКСПИРА

**Бозорова Насиба Пулотжоновна,**

кандидат филологических наук, доцент  
кафедры «Узбекский язык и литература»  
Ташкентского государственного юридического университета

**Аннотация.** В процессе образования есть возможность изучать, анализировать и делать выводы по экономическим, социальным, политическим и правовым проблемам в человеческом обществе через единый источник. Этим источником может служить произведение искусства, в котором обсуждаются реалии жизни. Образцы художественного творчества, наделяя крыльями мышление и воображение, служат корректировке многих проблем общества и применению их в действительности. В этом смысле важно в юридическом образовании изучать и преподавать произведения искусства как объект правовой проблемы. Одним из таких произведений является трагедия «Гамлет» английского драматурга Уильяма Шекспира. Образ, судьба, переживания и поступки Гамлета открыли поле для жарких споров и острых размышлений не только у литературоведов, но и среди правоведов. В мировой юриспруденции

европейская правовая система рассматривается на основе правовых проблем в произведениях Шекспира, в частности в трагедии «Гамлет». В статье описываются правовые воззрения Шекспира на основе гамлетовского анализа. В частности, проанализированы основные причины упадка общества, действующие законы которого не соответствуют изначальным нормам, созданным для человечества, т. е. личность, государство и общество, где правит эгоизм, лицемерие и трусость преступного правительства. Отношение Шекспира к правовой системе своего времени было изучено путем оценки усилий принца Гамлета по защите своих прав.

**Ключевые слова:** Уильям Шекспир, трагедия «Гамлет», закон, право, мораль, общество, личность, преступление, история, художественная литература, драматург, философия Востока.

## THE TRAGEDY "HAMLET" AND THE LEGAL VIEWS OF WILLIAM SHAKESPEARE

**Bozorova Nasiba Pulotjonovna,**

Associate Professor of the  
Department of the Uzbek Language and  
Literature,  
Tashkent State University of Law,  
Candidate of Philological Sciences

**Abstract.** In education, there is an opportunity to study, analyze and draw conclusions on economic, social, political, and legal problems in human society through a single source. This source can be a work of art that discusses the realities of life. Giving wings to thinking and imagination, models of artistic creativity serve to correct many problems of society. In this sense, it is essential in legal education to study and teach works of art as an object of a legal issue. One such work is the tragedy "Hamlet" by the English playwright William Shakespeare. The image, fate, experiences, and actions of Hamlet opened the field for heated debates and sharp reflections not only among literary critics but also among lawyers. The European legal system in world jurisprudence is analyzed based on legal problems in the works of Shakespeare, in particular, in the tragedy "Hamlet". The article describes Shakespeare's legal views on the basis of "Hamlet"'s analysis. In particular, the main reasons for the decline of a society whose current laws do not correspond to the original norms created for humanity, a state ruled by selfishness, hypocrisy, and cowardice, and a criminal government, i.e. an individual, state, and society, are analyzed. Shakespeare's attitude to the legal system of his day has been examined by evaluating Prince Hamlet's efforts to defend his rights.

**Keywords:** William Shakespeare, tragedy "Hamlet", law, morality, society, personality, crime, history, fiction, playwright, Eastern philosophy.

### Kirish

Vilyam Shekspir asarlari o'z davrida u qadar shuhrat topmagan bo'lsa-da, bugun Shekspir nomi yoxud qahramonlarini bilmaydigan xalq, Shekspir so'zlari yangramagan sahna yo'q. U an'anaviy syujet va mavzuga yangi nafas, toza ruh kiritgan, qadimdan shakllanib, o'z davriga qadar amalda bo'lgan adabiy drama janrini yangi ufqqa olib chiqqan novator, shuningdek, asarlarida insonning ichki kurashi fonida o'zni taftish etish, o'z mohi-

yatiga yetish sirlarini tadqiq etgan faylasuf ijodkordir. U o'z dramalarida shaxs tanazzuli tashqi emas, ichki – botiniy mayl, xohish-istaklar sabab yuz berishi; qabohat va razolatga qarshi kurash, adolat va haqiqat yo'lida yurish – chin insoniylik matlabi ekanini mahorat bilan yoritgan. Shekspir asarlaridagi fikr, tuyg'u, so'z va ohang obraz (*shu orqali muallif* – N.B.)ni anglash, voqelik zamiridagi maqsadni bilish, tarix orqali bugunni kashf etish va ma'lum bir xulosaga kelish imkonini beradi.

Shekspir asarlari millat tanlamagani-dek soha ham tanlamaydi. Ulardan adabiyotshunoslik, tarix, huquqshunoslik, falsafa, psixologiyada bimalol foydalanish mumkin. Shu bois jahon shekspirshunosligida Shekspir asarlari turli nuqtayi nazardan o'rganilgan, munosabat bildirilgan va yangi fan tarmoqlari shakllangan. Shulardan biri – Shekspir asarlaridagi huquqiy muammolar tadqiqi yo'nalishidir.

Yuridik fanlari doktori, professor A.Saidov Shekspir nafaqat ingliz, balki o'zi yashagan davrdagi Yevropa xalqlari huquqini ham yaxshi bilgani va asarlarida unga munosabat bildirganini aytib, "Shekspir asarlarida tarixiy taqqoslash imkoniyatini beradigan beqiyos yuridik material jamlangan" [6: 130], – deydi. Olim o'zining "Shekspir va yurisprudensiya" kitobida Shekspir asarlarini huquqshunoslik nuqtayi nazaridan o'rgangan olimlarning ishlariga munosabat bildirgan va Shekspirning huquqiy qarashlarini ijodkor asarlari misolida tahlil qilgan. Buyuk dramaturg asarlarini ayni shu jihatdan o'rganish foydadan xoli bo'lmaydi, albatta. Bunda qonun va axloq degan jamiyatni tutib turuvchi ikki kategoriya e'tibor markazida turadi va Shekspirning o'z davri huquq tizimiga munosabati, jamiyat va shaxs, hokimiyat va boshqaruv haqidagi e'tiborli qarashlarining asoslari oydinlashadi.

### **Material va metodlar**

"Hamlet" Shekspir tragediyalari orasi-da eng ko'p bahslarga sabab bo'lgan asardir. Ko'pchilik "Hamlet"ni Shekspirning shoh asari, ijodkor adabiy merosining cho'qqisi, deya e'tirof etgan. Asar bosh qahramoni Hamlet jahon adabiyoti qahramoniga aylangan obraz. Hamlet obrazi, taqdiri, kechinmalari, harakatlari nafaqat adabiyotshunoslar, balki huquqshunoslarga ham qizg'in munozara, keskin fikrlar maydonini ochib bergan. Jahon yurisprudensiyasida Y.Koler [3], R.Iering [2], M.A. Oks [4], A.E. Shtreyfinkel [10], N.A. Poleyev [5] kabi huquqshunoslar Shekspirning "Hamlet" tragediyasi, xususan, yosh shahzodaning kuch bilan tortib olingan haq-huquqi-

ni tiklashga qaratilgan harakatlarini chuqur tadqiq etgan. Shekspir asarlaridagi yuridik masalalar borasida akademik A.Saidovning amalga oshirgan tadqiqotlari ham e'tiborga loyiq [6].

Maqolada mazkur olimlarning ishlari metodologik asos sifatida olinib, unda qiyosiy-tipologik, tarixiy-qiyosiy, huquqiy va adabiy tahlil metodlaridan foydalanilgan, shuningdek, "Hamlet" asarida tasvirlangan voqealar asosida qonunlarning axloqqa muvofiqlik prinsipi yoritib berilgan.

### **Tadqiqot natijalari**

Buyuk dramaturg Vilyam Shekspir qirq yoshga yaqinlashganda, ijodida fojiaiylik pafosi ustunlik qilgan. "Hamlet" ijodkorning ayni ijodiy kuchga to'lgan, fikr-qarashlari tiniqlashib-teranlashgan, ruhoniya haddi a'losiga ko'tarilgan ayni shu fasl mahsulidir [7:79]. Haqiqatda, "Hamlet"da foje ruh ustuvor. Unda Daniya misolida zamon, odamlar, axloq va qonunning tragik holga kelish sabablari, Koinot va Zamin uyg'unligiga zid harakat zamonni izdan chiqarishi badiiy bo'yoqlarda aks ettirilgan.

Tarixdan bilamizki, ilohiy muvozanat, intizom buzilganda, bu oliy yo'riqni qayta tiklash, uni barqarorlashtirish, haqiqat uchun kurashish vazifasi kimningdir chekiga (albatta, u tanlanganlardan bo'ladi) tushadi. Jamiyat, insoniyat uchun qayg'uruvchi bunday shaxslar ko'pincha yolg'iz bo'ladi (Ba'zan yonida yordamchisi yoki do'sti bo'ladi). Favqulodda tabiat va tafakkur sohibi, qalbi muruvvat, mehr, odamiylik bilan to'lib-toshgan bunday shaxslar go'yo izdan chiqqan zamonni izga solmoq uchun tug'ilgan bo'ladi. Hamlet ham shunday vazifa uchun tanlangan, u "chinakam inson, muruvvatga shay" otaning o'g'li edi. Unda otameros tozalik, adolatparvarlik bor. Hamlet zindon Daniyadagi birgina nur, haqiqatning mayog'i edi. Qarashlari oliy mezonga uyg'un va zimmasiga ulkan vazifani ado etmoq – zamonni izga solmoq yuki ortilgan edi.

Jinoyatchilik psixologiyasida jinoyatlarining aksari ichki norozilik, alam, nafrat sa-

babli yuzaga kelishi aytiladi. “Hamlet” tragediyasida otasining vafotiga ikki oy to'lmay turib, onasining o'z qaynisiga turmushga chiqqani shahzoda Hamlet yuragiga nafrat urug'ini qadaydi. Aslida, Malika Gertrudaning, shahzoda Hamlet aytganidek, “muqaddas nikoh ahd-u paymonalarini qimorbozning savdosiga aylantirgani, shariatning rasm-rusumini bir ermak qilgani” axloqsizlik, tuban bir harakat edi. Negaki nikoh – muqaddas ahd. Bu o'sha davr cherkov qonunlarida ham aks etgan. Ruhoniy guvohlar ishtirokida kelin va kuyovni Yaratgan nomi bilan nikohlar ekan, ularga yaxshi va yomon kunlarda ham birga bo'lishi, mehr-muhabbat, sadoqat bilan umr o'tkazishga qasamyod qilishlarini aytadi. Shu tarzda nikoh taraflarda ixtiyoriy javobgarlik huquqini yuzaga keltirgan. Gertruda mana shu javobgarlik huquqini unutadi, yolg'on va'daga uchib, “oxiri xayrli bo'lmagan ish”ga qo'l uradi. Malikaning qirol Hamlet tirikligida qilgan ayni shu ishi (xiyoni) natijasida Daniya xavf ostiga qoladi.

Tragediyada Klavdiyning Gertrudaga uylanishi, aslida, qonuniy bo'lgan. Buni Klavdiyning:

*Biz bu ishga ehtiyot-la qo'yarkan qadam,  
Oqil, dono kengashlarni tingladik har dam.  
Ular bizning tadbirimiz ko'rishdi ma'qul,  
Yaxshi gaplar, maslahatlar uchun tashakkur [9: 218], –*

degan so'zlaridan bilib olamiz. Bu bizga Daniya qadimgi qonunlarga ko'ra idora etilayotganini ochib beradi. Chunki qadimgi qonunlarga ko'ra, birovni o'ldirgan qotil uning bevasiga uylanishi va bolalarini asrab olishi kerak bo'lgan. Bu jinoyatchining sodir etgan gunohi uchun kafforat hisoblangan [12] (Sofoklning “Shoh Edip” tragediyasida shu huquqiy muammo talqin etilgan). Qolaversa, Eski Ahdning nikoh qonunida nasl va mulk huquqi nuqtayi nazaridan vafot etgan shaxsning bevasi uka (qayni yoki boshqa qarindosh)ga turmushga chiqishi shart bo'lgan

[13]. Diqqat qilsak, Shekspir qadimdan amal qilib kelayotgan bu qonunni rad etgan va undan voz kechish masalasini ko'targan. Bu bir o'rinda Arvoh tilidan “Daniyaning podshohlari uxlagan to'shak, Fahsh-u razolatga xizmat etmasin, qo'yma” [9.242], deya oshkor ifodalangan bo'lsa, boshqa bir o'rinda Hamletning so'zlari orqali shunday bayon etilgan:

*Yo Xudoyim! Yo Rabbano! Yo Parvardigor!  
Qanday ayanch, qanday jirkanch va to'm-toq bo'lib*

*Ko'rinadi butun olam, butun kor-u bor.  
Qarab-qarab ko'ngling aynab ketadi! Xuddi  
G'ovlab ketgan tashlandiq bir boqqa o'xshaydi.*

*Qadam bosish mahol, axlat, hammayoq axlat... [9: 222-223] –*

Badiiy ijodda mamlakatning boqqa o'xshatilishi an'anaviy hodisa. Suv (adolatli qonun, boshqaruv) bilan bog' (mamlakat) qancha ma'mur bo'lsa, zulm, adolatsizlikdan u shu qadar xarobazorga aylanishi haqiqat. Shahzodaning bu iztirobli nidolari o'quvchini tashlandiq boqqa aylanib qolgan Daniya tanazzuli haqida mushohada yuritishga undaydi, tuban va jirkanch oqibatni keltirib chiqaruvchi har qanday qonun jamiyatni izdan chiqarishi muqarrarligiga ishonitiradi.

Asarda jamiyatda ma'naviy qadriyatlarining oyoqosti qilinishi, ko'ngil istagiga ko'ra, yangi urf-odat va an'analarni joriy etishdan yangi bir jinoyatlar yuzaga kelishi ham bir ishora bilan bayon etilgan. Bu yarim tunda chalingan karnay ovozi-yu otilgan zambarak o'qi sababini bilolmagan Horatsio (chunki u Vittenbergdan kelgan edi)ning: “Shahzodam, bu ne bo'ldiykin?” – degan savoliga javob orqali ayonlashadi. Horatsio Hamletdan qirol uxlamay yiqilguncha raqs tushib, javlon urishi, har safar qadahni bo'shatganda, karnaylar va nog'oralar bilan suron solinib, buning yer-u ko'kka ovoza qilinishini bilgach, hayronlik bilan “Bu nimadi – taomilmi?” – deb so'raydi. Hamlet obro' va nufuzni tushiruvchi



bu manfur odatni yo'q qilish lozimligini aytib, uning huquqiy oqibatlariga e'tibor qaratadi:

*Ba'zan shunday bo'ladiki, biror-bir inson  
Tug'iladi ma'lum tug'ma asorat bilan.  
Xo'sh, bu nima, uning gunoh aybimidir bu –  
Axir ota-onasini tanlamagan u.  
Yoki fe'li-atvorida g'arib bir holat,  
Yoki xatti-harakatda noqis bir jihat...*

*Hammasiga o'sha iflos tomchi sababkor*  
[9:235-236].

Bunda ichkilik tufayli nogiron go'daklar-ning tug'ilishi kabi dolzarb huquqiy muam-moga e'tibor qaratilgan. Hamletning bu fikrlari orqali Shekspir kelajak avlod uchun qayg'urish, farzandlarning ruhiy-jismoniy sa-lomatligiga mas'ul bo'lish har bir davr uchun muhimligini eslatib, Tangri ne'matini shaffof fazilatlar (tug'ilajak bolani sog'lom yashash huquqi)dan mahrum etish mudhish jinoyat ekanligini ta'kidlagan. Demak, insoniyatning o'z xursandchiligi, maishati, ko'ngilxushligi uchun qabul qilgan va turmushning ajral-mas odat-taomiliga aylangan bu kabi holatlar jamiyatning o'z kelajagiga bolta urishdir.

Tragediyada Hamlet dinamik – o'sib boruvchi obraz sifatida tasvirlangan. Dast-lab sust, ko'proq o'zini ayblovchi Hamlet Ar-vohdan otasining Klavdiy (shohning ukasi, shahzodaning amakisi, ayni damda uning onasiga uylangan va shahzoda unga ji-yan-o'g'il (!)) tomonidan zaharlanib o'ldi-rilgani haqidagi xabarni eshitgach, dunyo-si ostin-ustun bo'lib ketadi. Ichki norozilik, alamzadalik hissi, ayniqsa, otasi arvohining:

*Ha, qotillik o'zi – qabohat,*

*Ammo mash'um qabohatning qabohati bu!*  
[9:240] –

deya Hamletni shum qotillik uchun qasos olishga chorlashi qahramon tabiatida man-fiy qutbni ochadi. Shu nuqtadan uning ruhiy dunyosida keskin o'zgarish bo'ladi. U ham shahzoda sifatida noqonuniy tortib olingan

taxt uchun, ham zaharlanib o'ldirilgan ota-si uchun, ham onasi – nomus-or uchun ku-rashmoqni maqsad qiladi. Huquqshunos-lar shahzodaning bu harakatini jahondagi ko'pgina xalqlarda mavjud bo'lgan ko'hna odat – qonli o'ch olish huquqi va Hamletning harakatlari o'z huquqini tiklashga qaratilgan, deb baholashgan [6].

Jamiyatda aksar tasodifiy yoxud qasd-dan sodir etilgan qotillik jinoyatlari ko'pin-cha belgilangan axloq normasi buzilishidan kelib chiqadi. Ayniqsa, erkak kishi (xususan, Sharqda) o'ziga tegishli ayolning axloq chega-rasidan chiqishini aslo kechirmaydi. Bunday harakat uning ruhiyatiga salbiy ta'sir ko'r-satadi, harakatlarini idrok etolmay, o'zdan chiqish holatida yo o'zini, yo o'sha yaqinini o'ldirish darajasiga yetadi. Hamlet ham ona-si malika Gertrudaning amakisiga turmush-ga chiqqanini hazm qilolmaydi, uning ichi-da isyon olovi paydo bo'ladi. Bu olovni ar-vohning:

*Kim bo'larding, agar shunday tug'yon ur-masang?*

*O'lik daryo suvlarida bujmayib o'sgan,*

Baqa to'ni, sassiq alaf bo'larding, balkim  
[9:240], –

degan so'zlari yanada olovlantiradi. Iz-tirob, dard, alam yosh shahzodani tafakkur, mushohada va mulohazaning oliy nuqtasi-ga ko'taradi. Hamlet haqiqatni bilgach, raqib kabi ayyorlik niqobini taqadi, "shirin-shirin tabassum bilan, kulib-kulib ablah bo'lish"ni ma'qul ko'radi. Nomus va or kurashiga ot-langan shahzoda uchun bu niqob himoya quroli edi. Chunki huquqshunoslikda ham adabiyotdagi kabi "tentakdan so'rov yo'q" taomiliga rioya etiladi va Hamletning ruhiy "nosog'lom"ligi uni harakatlari, sodir etgan ji-noyatiga javobgarlikdan ozod etishini yaxshi biladi. Biroq shahzodaning bu holati amaki-si Klavdiy niyatlariga qo'l keladi. Shahzoda Hamletni xalq juda yaxshi ko'rardi. Klavdiy akasi sobiq qirolidan so'ng o'ziga raqib yosh

shahzoda ekanini yaxshi bilardi. Shu bois shahzodaning “telba” bo'lishi ayni muddao edi. Biroq qirol kuzatishlardan, Hamletning gap-so'zlaridan uni “qayg'uning tim qorong'i burchaklarida halokatli bir qarorga kelmoqda”ligini anglaydi. Asar davomida qirol “falokatni raddi badal aylamoq uchun... jinnilarni nazoratda saqlamoq kerak” [9: 286], degan mudhish (shahzoda Hamletni o'limga hukm etish) qaror chiqaradi. Bu bilan Shekspir bir jinoyat ikkinchi bir jinoyatni boshlab kelishi haqidagi huquqiy mulohazalarini bildirgan.

Shu o'rinda Hamlet tabiatiga e'tibor qaratsak. U juda kuchli shaxs. O'zi aytganidek, hech kim uni maqomiga solib chalolmaydi, cholg'u deb atashi, buzishi mumkin, lekin chalolmaydi. U har bir holatda yurak va aql amriga tayanib ish tutadi. Faqat yurakka yo faqat aqlga ergashib ketmaydi. Ishni yurak va aql tarozisi bilan baholaydi va bu bilan tom ma'nodagi inson ekanini ko'rsatadi. Ya'ni yurakdagi to'fon-g'azab, nafrat uning aqlini xiralashtirmaydi. Ayni shu jihatdan Hamlet jasur va mard Laertdan farqlanadi. Laert ham jabrlanuvchi edi. Laert otasi Poloniy hamda singlisi Ofeliya o'limida kim aybdorligini tekshirmay, qirolning fitnasiga oson aldanadi. Hamlet esa har qanday fikrga ko'r-ko'rona ergashmaydi, adolat mezoniga muvofiq ish tutadi. U:

*Ehtimolki, o'sha arvoh iblisdir, ya'ni  
Atay kirib olib otam qiyofasiga.  
Istifoda etib charchoq, ma'yusligimdan,  
Meni halokatga duchor etmadimikin?!  
[9: 278] –*

deya Arvohning jinoyat haqidagi xabarini tekshirib ko'radi. Bu o'sha davr yurisprudensiyasida ham bugungi kabi biror harakat us-tidan jinoiy ish qo'zg'atilishi uchun, avvalo, jinoyat elementlari tasdiqlanishi lozim, degan qoidaning mavjudligini dalillaydi.

Aktyorlar o'ynagan mudhish qotillik sahnasidan so'ng haqiqat oydinlashadi. “Qopqon” Klavdiyni qopqonga tushiradi. Bu

qopqon uning vijdoni edi. Odam ming turli tusga kirishi, ming xil tovlanishi mumkin, lekin tabiatidagi nur bir orada yalt etib yuzaga chiqib qolsa, hamma yolg'onlar chekinadi va ixtiyorsiz tarzda til haqiqatni so'zlay boshlaydi.

Tragediyadagi yana bir tragik holatni ayni shu nuqtada ko'ramiz. Qiyomatda qilgan gunohi uchun javob berishni bilish, tan olish – ulug' iztirob. Shekspir qo'li akasining qoni bilan bulg'angan Klavdiyga bir zum shu iztirobni tottiradi va uning monologik nutqida botin dialogini yoritadi:

*– Meni bo'g'ar qabohatning qo'lansa dudi...  
– O'ksinishga hali erta, boshingni ko'tar.  
– Men yiqildim, turmoq uchun yiqildim,  
ammo  
– Xo'sh, bu yerda joiz turur nechuk tavallo.  
– “Qotilligim ma'zur ayla...” desammi ekan,  
– Yo'q, bu sira mumkin emas, sira, mutlaqo.  
– Deydilarki, ijobatdir tavbaning kuchi,  
– Lekin tavba yo'li tamom yopiq bo'lsa-chi?  
[9:307]*

Bu o'rinda Klavdiy monologining dialog shaklida berilishidan maqsad qahramon botinida kechayotgan qarama-qarshilikni ko'rsatishdir. Zero, dialog nazariyasiga ko'ra, “men” “o'zga” bilan muloqotga kirishar ekan, botinidagi g'ayriqutbni tasdiqlashi, inkor qilishi, aldashi, avrashi, unga munojot qilishi, tazarru etishi mumkin [1:77]. Klavdiy nutqida buning barchasini ko'rish mumkin. Qahramon botinidagi “men” gunohga iqrar bo'lib, tavba qilishni qancha xohlasa, uning g'ayriqutbi – “o'zga” mahorat bilan uni inkor etadi. Oq va qora, nur va zulmat aro kechgan bu kurash oxir-oqibat “tizzalar tiz bukilishi va yurakdagi qo'rg'oshin chaqaloqning pay-laridek mayin tortishi” [9:308] bilan yakunlanadi. Bu orqali Ezgulik va Yovuzlik – ikki qarama-qarshi qutb kurashi oqibatida Ezgulik doim g'alaba qozonishiga ishora etilgan. Klavdiy tabiatidagi yovuzlik garchi keyin yana o'z hukmini o'tkazsa-da, bir necha lahzalik botin

kurashida Yovuzlik Haqiqat oldida ojizlanadi, chekinadi.

Klavdiyning ayni shu nutqida jamiyatda yana aksar jinoyatlar ko'proq kim tomonidan sodir etilishi haqidagi haqiqat ramziy bayon etilganini ko'ramiz:

*Oz emasdir bizda rosti shum jinoyatchi,  
Oltin taqqan barmog'i-la dag'dag'a qilar.  
Uning qonlar to'kib, yiqqan mol-u davlati,  
Jazoga chap bermoqqa bir vosita bo'lar*  
[9:307].

E'tibor qilinsa, monologda jinoyatni yuqori tabaqa vakillari (barmog'ida oltin taqqan) qilishi, uning zulm va zo'ravonlik – gunoh bilan topgan boyligi yana jazoga vosita bo'lishi aytilgan. Jazodan pul vositasida qutulmoq esa korrupsiya. Demak, Shekspir ishorat etgan bu haqiqat bilan o'sha davr huquq tizimi haqida xulosa chiqarish mumkin.

Dramaning beshinchi pardasida qabristonda ikki masxaraboz-go'rkov orasida bo'lib o'tgan suhbat ham ulkan ma'rifiy ahamiyatga ega. Unda insoniyat tarixi, turmush tarzi, kasb-kori va odamzodning so'ng manzili xususida chuqur falsafiy mushohadalar bayon etilgan. Shuningdek, go'rkovlarning "O'z joniga qasd qilish bilan abadiy rohat ixtiyor etganni xristiancha ko'mish" [9: 348] masalasi-dagi suhbat keltirilgan. Bu suhbat jamiyatda o'rnatilgan tartib-qoida, qonunlar oddiy fuqarolar uchun chiqarilgani va ular bu qonunlardan tashqari chiqsa, javobgar bo'lishi; tartibni buzgan aslzoda-amaldorlarga esa qonun boshqacha, ularning manfaatiga mos talqin qilinishini oydinlashtiradi. Shekspir bu bilan ikki xil talqin etiluvchi qonunlarni tanqid qilib, jamiyat tartib-qoidalari hamma uchun bir xil kuchga ega bo'lishi lozimligini ta'kidlagan.

#### **Tadqiqot natijalari tahlili**

Umuman, tragediyadagi qiroli Hamletning zaharlanib o'ldirilishi, shahzoda Hamletning mazkur jinoyatdan ogoh bo'lishi, malika Ger-

trudaning xiyonati, yolg'on qurboni bo'lishi, Ofeliyaning fojiali o'limi, Hamletning haqiqatga yetish uchun "telba" bo'lishi, Poloniy, Rozenkrans, Gildensternning o'limi, Laertning fitna qurboni bo'lishi kabi qator holatlar asarni yuridik nuqtayi nazardan o'rganish, bahs etish mumkinligini dalillaydi. Bu aniq, isbotlarsiz ko'rinib turgan, voqelik bayoni asosida anglandigan fojia-jinoyatlar. Biroq "Hamlet"da jinoyat, qonunning buzilishi na faqat voqealar, balki qahramonlar ruhiyati, botinini tasvirlash orqali jamiyat, boshqaruv, odat va an'ana, din va e'tiqod, dunyoqarashdagi o'zgarishlarni yoritish bilan ham ko'rsatilgan. Asar matni diqqat bilan o'qilsa, ko'hna Daniyaning halokati nimada ekani, "Island sagalari" to'plami, "Daniyaliklar tarixi" asarlarida yozib qoldirilgan shahzodaning qasosi haqidagi xronikani Shekspir badiiy qayta yaratishdan ko'zlagan asl muddaosi nima ekani oydinlashadi. Shunda Shekspir uchun Hamletning ruhiy iztiroblari, qalb tug'yoni, fojiasini ko'rsatish tarozi pallasining bir tomonida, jamiyat tanazzulining bosh sabablari ko'rsatish esa ikkinchi tomonda turgani bilinadi.

#### **Xulosalar**

Umuman, Shekspirning "Hamlet" tragediyasida tarixiy-qiyosiy aspektda o'rganish mumkin bo'lgan bir qator dolzarb huquqiy muammolar yoritilgan. Aytish mumkinki, "Hamlet" – o'zgartirilgan qonunlar fojiasini aks ettirgan asar. Unda shaxs fojiasi fonida davlat, davlat misolida jamiyat, jamiyat tasviri bilan G'arb inqirozining asl sabablari o'ziga xos uslubda bayon etilgan. Tragediya orqali buyuk dramaturg quyidagi huquqiy qarashlarni ilgari surgan:

1. Jinoyatlar yomon xulqlardan tug'ildi. Inson boshiga yetadigan barcha falokatlar tuban xulq natijasi va uning oqibati muqarrar halokatdir.

2. Har qanday jinoyat izzsiz ketmaydi, ertami-kechmi u fosh etiladi.

3. O'z manfaati yo'lida qonunlarni o'zgartirish – jinoyat.

4. Qonun barcha uchun bir xil. U insonlarning ijtimoiy mavqeyi, hayotda tutgan o'rniga qarab ishlamasligi kerak.

5. Axloq normasiga zid odat-taomil – ke-lajak kushandasi.

6. Amaldagi qonunlar insoniyat uchun yaratilgan asl qonunlar bilan muvofiq bo'l-masa, ayniqsa, qonun axloqqa mos bo'lmasa, jamiyat ichdan yemiriladi, tanazzulga yuz tu-tadi.

## REFERENCES

1. Jo'raqulov U. Nazariy poetika masalalari. Janr. Muallif. Xronotop [Problems of theoretical poetics. Genre. Author. Chronotop]. Tashkent, Gafur Gulom Publ., 2015.
2. Iyering R. Borba za pravo [Fight for the right]. Moscow, 1908.
3. Koler Y. Shekspir s tochki zreniya prava [Shakespeare in terms of law]. St. Petersburg, 1895.
4. Oks M.A. Pravoviye idei v khudozhestvenno-politicheskikh proizvedeniyah, v chastnosti u Shekspira [Legal ideas in artistic and political works, in particular in Shakespeare]. Odessa, 1886.
5. Poletayev N.A. Shekspir i Iyering, ili chto takoye bor'ba za pravo [Shakespeare and Iering, or what is the struggle for the right]. St. Petersburg, 1900.
6. Saidov A. Shekspir va yurisprudensiya [Shakespeare and jurisprudence]. Tashkent, Uzbekistan Publ., 2011.
7. Haqqul I. Shekspir mash'ali. Ijod iqlimi [Shakespeare's torch. Climate of creativity]. Tashkent, Fan Publ., 2009.
8. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Olam va odam. Din va ilm [The universe and man. Religion and science]. Tashkent, Hilol nashr Publ., 2021.
9. Shekspir V. Hamlet. Translated from English by J. Kemal. Selected Works. Tashkent, Fan Publ., 2011, vol. 3.
10. Shtreyfinkel A.E. Yuristi o Sheyloke [Lawyers on Shylock]. *Voshod*, 1887, no. 11, pp. 104–124.
11. Bozorova N.P. Badiiy asar qahramoni taqdirida hujjatlar o'rne [The role of documents in the destiny of a hero of art]. *Obrazovaniye i innovatsionniye issledovaniya Mejdunarodniy nauchno-metodicheskiy jurnal – Education and innovative research. International scientific and methodological journal*, Tashkent, 2020, no. 2, pp. 71–75.
12. Pochemu mat' Gamleta vyshla zamuzh za ubiytsu muzha? [Why did Hamlet's mother marry her husband's murderer?]. Mail.ru Project Answers. Available at: <https://otvet.mail.ru/question/174136087/>.
13. Chto Bibliya govorit o brake [What the Bible Says About Marriage]. Project Bible Center. Available at: <https://www.bible-center.ru/ru/topic/marriage/>.



# YURISPRUDENSIYA

HUQUQIY ILMIY-AMALIY JURNALI

4 / 2022

**BOSH MUHARRIR:**

**Xodjayev Baxshillo Kamolovich**

Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektor,  
y.f.d., dotsent

**BOSH MUHARRIR O'RINBOSARI:**

**Ikrom Ergashev**

Ilmiy boshqarma boshlig'i, yuridik fanlar bo'yicha  
falsafa doktori, dotsent – bosh muharrir o'rinbosari

**Mas'ul muharrir:** D. Xudoynazarov

**Muharrirlar:** Sh. Jahonov, Y. Yarmolik,

F. Muhammadiyeva, Sh. Yusupova

**Musahhih:** M. Patillayeva

**Texnik muharrirlar:** U. Sapayev, D. Rajapov

**Tahririyat manzili:**

100047. Toshkent shahar, Sayilgoh ko'chasi, 35.

**Tel.:** (0371) 233-66-36, 233-41-09.

**Faks:** (0371) 233-37-48.

**Web-sayt:** [www.tsul.uz](http://www.tsul.uz)

**E-mail:** [lawjournal@tsul.uz](mailto:lawjournal@tsul.uz)

**E-mail:** [tn.tdyu@mail.ru](mailto:tn.tdyu@mail.ru)

**Obuna indeksi:** 1387.

Jurnal 30.08.2022-yilda tipografiyaga topshirildi.

Qog'oz bichimi: A4. Shartli 16,50 b.t. Adadi: 100.

Buyurtma raqami: 97.

TDYU tipografiyasida chop etildi.